

נתיבות צדק

אמרות וחידושי תורה לפרשת השבוע וענינא דיומא

בס"ד

פרשת שלח

בכת התורה להביא שמחה על האדם – בכל מצב של צער שיהיה שריו בו.

וידבר ד' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל וגו' כי תבואו אל ארץ מושבותיכם וגו' יעשיתם אשה לד' עולה או זכור וגו' (פז א ב ג).

הקשה הגאון רבי משה שמואל שפירא ראש ישיבת "באר יעקב": ומעודי תמהתי, והרי אך זה עתה נגזרה על עם ישראל גזירת המרגלים שלא יכנסו לארץ, "במדבר הזה יפלו פגריכם" "ויתאבלו העם מאוד", וגם אופן העונש מבואר בחז"ל שהיה נורא, שבכל ליל ט' באב היו חופרים קברים וכלם נכנסים בהם, ומי שלא נגזר עליו למות בשנה זו היה קם, ובמצב כזה מיד אומרים להם פרשת נסכים ששייכת רק אחרי שיכנסו לארץ ישראל, האם זה לא כזריית מלח על פצעים?!

ויותר קשה, לפי מה דאיתא **בתנא דבי אליהו**, "שאחרי ויתאבלו העם מאד אמר הקב"ה למשה לך ומרצה את אותן העניים שכבר יצא לבם מעליהם, אמר משה לפניו ריבונו של עולם במה ארצה אותם, אמר לו הקב"ה למשה לך ומרצה אותם בדברי תורה שנאמר ואמרת אליהם כי תבאו אל ארץ מושבותיכם וכו'". מבואר שפרשת נסכים לרצותם נאמרה, ותימה ביותר וכי מלח על פצעים הוא ריצוי ותנחומין, אתמהה.

ועוד כתוב שם בתנא דבי אליהו: באותה שעה היתה מריבה גדולה בין ישראל לגרים אם גרים חייבים בנסכים, ונחלקו אם "כל האזרח" דכתיב בפרשה ממעט גרים, או שגרים בכלל כל האזרח וממעט עכו"ם, עד שאמר הקב"ה שגם הגרים מביאים נסכים. וגם זה פלא שזה עתה שמעו שאינם נכנסים לארץ, ומה להם לריב על דבר שיהיה בעוד ארבעים שנה, ושהם עצמם לא יזכו לכך לעולם?!

ומכאן **הגאון רבי משה שמואל**, רואים אנו כחה של תורה מה נורא הוא, כשמשה רבינו פתח בתורת פרשת נסכים היתה ערבות ומתיקות התורה כל כך גדולה עד ששכחו לגמרי ממיתות וקברים ומכל הגזירה הנוראה ההיא, וחזר להם לבם בנעימה, וכששומעים שיעור תורה ממשה רבינו, אין לך ריצוי גדול מזה לבני ישראל, וזהו מה שכתב בתנא דבי אליהו "לך ומרצה אותם בדברי תורה". כשהיה צריך לרצות את אותם שכבר יצא לבם מעליהם, הריצוי הגדול ביותר הוא בתורה – שבכחה של תורה להשכיח מאדם את הצרות הנוראות ביותר, ואם כן אף שההלכות של נסכים לא נוגעים אלא לאחר שיכנסו לארץ, אבל זה סוגיה בתורה, ולימוד עוד סוגיה בתורה אין לך ריצוי גדול מזה.

ולא קשה מה שרבו בני ישראל עם הגרים, אם גרים נתמעטו מנסכים, עניין שלא נוגע רק לעוד ארבעים שנה, ולהם עצמם זה לא נוגע כלל, שהרי במלחמתה של תורה רבו, ואין נפקא מינה אם יכנסו לארץ או לא, הרי תורה היא והלכותיה יש לברר.

כתב ה"חזון איש" **באגרותיו** (ח"ב קע"ג אות כ'): "גדולי התורה המה בענג שעשועים כל היום בהתפעלות נפשם בזיו החכמה, ואור צפונותיה.... והיא שעמדה להם בכל צרותם וענים, ותהי להם התורה לשלל, לחיותם כיום הזה..."

בהספד שנשא **הגאון רבי משה מרדכי שולזינגר** על רבינו הגדול **הגאון רבי אלעזר מנחם מן** שך סיפר מה שרבינו הגדול אמר על עצמו, "אף פעם לא היה לי שום דבר בעולם, משחר טל ילדותי לא היה לי אוכל, לא בגדים, מיום מלחמת העולם הראשונה שהגלו את כל היהודים מערי ליטא ואני נשארתי לבדי בסלוצק, מאז שאמא שלי שלחה אותי לישיבה, לא ידעתי איפה ההורים שלי, וארבע שנים של מלחמת העולם הייתי הבחור היחיד שנשאר בסלוצק, לא היה לי אוכל, שבועות שלמים כמעט בלי אוכל, לפעמים בשבת היה לי פת לחם שחור שמישהו הביא לי, לא היה לי מלבושים, חולצה אחת היתה לי, וביום ששי אחר הצהריים עליתי על גג אחת הבתים וכיבסתי את החולצה, וחיכיתי עד שתתיבש, התביישתי לבקש מבני אדם, אף אחד לא הסתכל עלי, לא ראה אותי, ואלו היו הארבע שנים הכי מאושרות שהיו לי בחיים, למדתי ולמדתי, ישבתי בבית המדרש ולמדתי ולמדתי, וכך ללא אוכל וללא שינה למדתי ולמדתי,

וכל השנים היו לי צרות, מהצרות שלי – אפשר לעשות ספרים עבי כרס, והם יהיו הרבה יותר עבים מה"אבי עזרי" שלי, אבל תדעו לכם: **מיום עמדי על דעתי אני הבן אדם הכי מאושר בעולם! לא היה רגע**

שלא הייתי מאושר ותמיד אני באושר כביר! למה? כי אני לומד את התורה של הקב"ה, אני לומד את המוסר של הספרי מוסר, ואני משתדל לעבוד על עצמי, לשפר את המידות שלי.

* * *

לאחר פטירתו של בנו יחידו מחמד עיניו, הגאון המופלא רבי חנוך זצוק"ל, עמל רבינו ראש הישיבה על ספרו מעגלי צדק – ליקוטי או"ח, וכתב שם סימן בספר וקראו "שירת התורה" ושם כתב את תמצית חייו, וז"ל: **המצודות דוד** על הפסוק **"לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי"** (תהלים קי"ט צ"ב), וז"ל, לולא תורתך שעשועי, אם לא היה עסק התורה משמח אותי, אז הייתי נאבד בעבור רוב עניי, וכאמור הלא התורה מתשת כח, ואיך תוסיף אומץ אל הנלכד בחבלי עוני, דבר שאין הטבע יורה עליו, אלא על כרחך דבר מלך שלטון על הטבע והנהגת העולם עכ"ל. – בתורה ניתן מתנה מיוחדת שכשאדם עמל בתורה גם שהוא טבוע בים של צרות וייסורים בכוחה של התורה להביא לו שמחה.

"אדם הלומד תורה ועמל בה, הרי משמחת לבו באופן מופלא, ואף שיהיה האדם שרוי בכל מיני צער שהם ר"ל, והוא כולו מוקף בחבלי צרות קשות המצערות ומתישות אותו, הרי שכח התורה היא לשמח אותו, ולחזק לבו, לתת לו אומץ וכח לחיות חיי שמחה רוחנית בתוך עומק צערו, וליבו מלא וגדוש בשמחת עסק התורה ועמלה. ובס"ד בכחו לא רק לעמוד בסבלו, אלא גם להוסיף עוד כח ועוצמה, לעלות ולהתעלות, במדרגות השמחה הרוחנית, ותורתו נלמדת מתוך שמחת הלב, שזכה בה על ידי עמלו בתורה, ודבר זה אין זה בדרך הטבע, ורואים בחוש שיש בעסק התורה, כח רוחני עליון, שניתן בה מן השמים, והיא מתנה נוספת שזכינו על ידי התורה, שיהיה לאדם בעולמו מקום מפלט, מכל הסובב אותו, לחיות חיים עילאים של שמחה רוחנית וקרבת ד'."

חדב"נ מורנו ראש הישיבה הגאון רבי משה שמידע שליט"א בתו"ד שנשא בהיכל הישיבה בתוך ימי השבעה של רבינו ראש הישיבה אמר: יש כאן קושיא שרבים מתחבטים בה, ועלינו לענות עליה, זה מחייב אותנו. ראש הישיבה זצוק"ל אהב כל כך כל אחד ואחד מאיתנו, אהבת נפש שאינה מצויה כלל, הוא הקריב את עצמו למעננו, בשביל הכלל ובשביל הפרט, ואם כן מדוע גזר עלינו את הגזירה הנוראה שלא להספיד, הרי כשמותר להספיד מרגישים עדיין חיבור, מדברים ושומעים עליו, מעלים זכרונות, עדיין הקשר קיים, וכעת הוא גזר עלינו את הגזירה הקשה הזו.

נראה שהתשובה לזה היא, האיסור הזה להספיד זה ה"שיעור כללי" האחרון שהוא מסר לנו, לא נזכה עד ביאת גואל צדק לשמוע יותר... ועל כל אחד לדעת מהו השיעור הזה.

ידוע שמרן הרב שך הבליע את תמצית חייו באחת מההקדמות שכתב ל"אבי עזרי", וכך גם ראש הישיבה זצוק"ל חקק בקטע אחד בספרו את **תמצית חייו**, וכפי שרמז על כך כמה פעמים לבני ביתו שזהו העיקר. ואת זה הוא תובע מאיתנו כיום. כאשר מדברים דברי הספד ומספרים סיפורים ומאורעות ניתן להיתפס לדברים שוליים, אבל ראש הישיבה נתן לנו שיעור איך הוא רוצה שנמשיך את דרכו.

ולאחר שהקריא את קטע זה של רבינו ראש הישיבה מספרו "מעגלי צדק – ליקוטי או"ח", אמר, זוהי כל תמצית חייו! כל מילה ומילה זה הוא! זה מה שהוא לימד אותנו בצוואתו, אל תתעסקו בסיפורים, אל תתעסקו במעשיות, תמשיכו את מה שעשיתי, והעיקר תורה תורה ותורה, ורק תורה! זהו המפלט, זוהי השמחה, וזו צוואתו של ראש הישיבה זצוק"ל, זה מה שהוא תובע מאיתנו, תמשיכו אותי בזה, תעזבו את כל המעשיות, את כל הדברים שלכשעצמם הם אמיתיים ונפלאים, אבל אני רוצה מכם דבר אחד, תמשיכו אותי בתמצית חיי, רק תורה וחוף מתורה אין כלום, גם "עולם הזה" אין בלי תורה! ראש הישיבה זצוק"ל היה אומר לנו בכזה מצב" קינדערלאך תלמדו! תשבו ותלמדו, תניחו לכל שאר הדברים.

בתו"ד בהספד שנשא רבינו ראש הישיבה אמר: "עוברים צרות בחיים, עוברים צרות קשות, אני הגבר ראה עניי... אבל אני אומר לכם יהודים יקרים, עם כל הסבל שעברתי שהוא נדיר בעולם לעבור את מה שאני עברתי, ואני אומר ברבים, **העולם הזה הוא מתוק! העולם הזה הוא מתוק! איך הוא מתוק? העולם הזה הוא מתוק כי יש גמרא מתוקה! כי התוספות הוא מתוק! והמתיקות הזאת ממתיקה את המרירות – את הכאב הנוראי שאתה מתהלך בו יומם ולילה היא ממתיקה אותו בלי הפסק."**

במסכת תענית שנינו: תנו רבנן, כל מצות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב וכו'. ואסור לקרות בתורה, בנביאים ובכתובים, ולשנות במשנה, בתלמוד, ובמדרש, ובהלכות ובאגדות וכו', ותינוקות של בין רבן בטלין, משום שנאמר: "פקודי ה' ישרים משמחי לב", ואמר רבינו ראש הישיבה: הנה, אסרו רבותינו את לימוד התורה בזמן אבלות, משום שסגולת התורה למלא את האדם בשמחה יתירה, שמחה שבכחה להסיר מהאדם את כל צער האבילות, נתבונן יש אבילות ויש אבילות, יש אבילות קשה ונוראה שאדם אבל על בנו הצעיר, וגם הוא אסור בלימוד התורה, משום שהתורה תשמח אותו, והדברים מבהילים

ונוראים, בכזה מצב של צער נורא ואיום, אומרים לו אל תלמד, שהתורה תשמח אותך! רואים תהא האבילות אשר תהיה אם פרטית על אחד משבעה קרובים, או כללית כזו שתקנו על חורבן המקדש – תבוא שמחת התורה ותדיח בשטף כל אנחה ומכאוב. מי שלומד תורה – חי חיים שמחים, גם אם הוא יהיה במצבים של צער ומכאוב נוראים, בכוחה של התורה לשמח אותו. (שיח צדק).

בגמרא (גיטין נח) איתא: ת"ר מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לדרך גדול שברומי אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים, יפה עינים, טוב רואי, קווצותיו סדורות לו תלתלים, אמר מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקים עליו, אמרו לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה ולא היו ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל, ומנו רבי ישמעאל בן אלישע [זהו רבי ישמעאל כהן גדול שעלה למרום בסילודין].

וכבר הקשו איזה ייחוס ראה רבי יהושע בן חנניה בתינוק הזה שאמר עליו מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, לא כתוב שהוא היה עילוי מיוחד, הגאון מוילנא ידע בגיל שש את כל הש"ס, על הילד הזה לא כתוב שידע את כל הש"ס, רק מוזכר שהיה יפה עינים, טוב רואי, קווצותיו סדורות לו תלתלים, וכי בשביל כזה תינוק שנראה טוב הוצרך רבי יהושע בן חנניה להוציא הרבה כסף? מה ראה לתת לילד הזה זכות קדימה לפדותו משאר אלו שהיו בבית הסוהר? הכל בשביל שנראה טוב? וכי זה המעלה של הילד?

וביאר **רבינו ראש הישיבה**: ילד שנמצא "בבית הסוהר" ולא סתם בית הסוהר אלא בית הסוהר של גויים, מצד עצמו לא יתכן שיהיה – יפה עינים, טוב רואי, קווצותיו סדורות לו תלתלים, איך אפשר אחרי כאילו עיניים ויסורים להישאר כך ולהראות טוב?

ברור שמצד עצמו אי אפשר להראות כך! אבל כאשר אדם מגיע למדרגה גבוהה, כאשר אדם יושב בבית הסוהר ועמל בתורה, יש לו סיפוק עצמי הוא מלא חיות, אמנם הוא סובל... הוא מתייסר... אבל הוא חי!! החיות מהתורה נותנת לו חיות ושמחה נוראית!

התינוק הזה קיבל חיות עצומה בתורה, וידע את כל התורה, והידיעה בכל הש"ס נתנה לו חיות אדירה למרות שהוא בבית האסורים, כי הוא חי בתורה וזה נותן לו סיפוק ושמחה, ילד שסובל לא יכול להיות "טוב רואי", אבל ילד שיש לו חיות בתורה של ידיעת כל התורה כולה ומתוך החיות הוא יכול להישאר יפה עינים, טוב רואי, קווצותיו סדורות לו תלתלים.

רבי יהושע בן חנניה הגיע למסקנה – הילד הזה הוא גדול בתורה, והראה שהוא נשאר טוב רואי ויפה עינים וקווצותיו סדורות לו תלתלים, סימן שיש לו כוחות אדירים של תורה, בהבלי העולם שום דבר לא נותן כאלה כוחות, רק תורה תתן לו כאלה כוחות! בשביל כזה ילד הולך ר' יהושע בן חנניה לפדות, בשביל כזה ילד ר' יהושע משקיע הרבה כסף, ולכן הבטיח שיהיה מורה הוראה בישראל, כזה ילד מיוחד שהגדלות שלו בתורה הביאה אותו לכזה מצב, מובטח שיהיה מורה הוראה בישראל.

במשאו בליל תשעה באב, תיאר **רבינו ראש הישיבה** את הרעב והייסורים שהיו בירושלים בזמן החורבן, והקשה, הפסוק אומר (איכה ב' יב') "לאמתם יאמרו איה דגן ויין" – הילדים מבקשים מהוריהם – אנחנו רוצים דגן ויין, זה מה שחסר לילדים עכשיו? גוועים ברעב ורוצים דגן ויין, זה הרי פלא!

וביאר: חז"ל אומרים ש"דגן" זה "תלמוד" – תורה שבע"פ, ויין זה תורה שבכתב. התינוקות לא בקשו דגן – לחם, ולא בקשו יין, אלא התינוקות בקשו אבא תביא לנו תורה! הדברים נוראים, גם עכשיו בשעה שמתים ברעב... נמצאים במצב מחריד, הם מבקשים – אבא אנחנו רוצים תלמוד תורה!

והפשט הוא דווקא עכשיו במצב הכי נוראי, שלא שייך להחזיק מעמד, מבקשים הילדים מהוריהם אבא אנחנו רוצים תלמוד תורה, עוד סברא ועוד סברא, כשנמצאים בכזה ים של צרות, רק כך אפשר להחזיק מעמד!! ולא רק להחזיק מעמד, אלא התורה נותנת לו כח ומפלט לחיות חיים של שמחה רוחנית!!

לאחר ששמע **רבינו ראש הישיבה** עניין שהיה בו עגמת נפש גדולה, ביקש מנכדו המסור, דף ועט, ונכנס לחדרו וסגר את הדלת, ולאחר חצי שעה יצא מהחדר מחויך, ואמר לנכדו, אתה חושב ששכחתי? לא שכחתי, אבל תלמד מה הוא הכח של תורה.

בשיחה שמסר **מורנו ראש הישיבה** בזמן שציבור בני התורה היו שרויים בשבר ויגון עקב פרשיה חמורה שהייתה אמר בתוך דבריו: "לפני למעלה מחמישים שנה היה גם כן פרשה והייתי אז בכולל של הישיבה, באתי לכולל והשיברון לב היה גדול, ירדתי לרבינו הגדול מרן הרב שך, אמרתי לו: אני רוצה להתיישב לתלמוד אבל אני לא יכול זה לא הולך... מה עושים איך מתחזקים?... והוא אמר לי: גם לי קשה השאלה הזאת, אין לי מה לענות לך... אין לי מה לענות לך... לקחתי את הגמרא וחזרתי למקום...

אני רוצה לומר לכם דבר אחד, היו אז ימים לא קלים, זה לא היה קל, אבל מה נעשה נשבור את עצמנו... למי יהיה אכפת אם אנחנו נתרפה קצת בלימוד בגלל מעשים מסוימים... למי אנחנו מזיקים – לעצמנו!

אם מישוהו מכאיב לי מה העצה – אני יכאיב לעצמי עוד? אני מנחם את עצמי אני לוקח את הגמרא אני לוקח את הראשונים ואני מחזק את עצמי וזו התשובה לכל מיני משברים שיש".

כל זמן שהגמרא פתוחה שאפשר לשבת ולדייק דברי הגמרא, להבין דברי הגמרא, אין משברים בעולם, הגמרא היא התרופה לכל עגמת נפש לכל צער לכל התרגזות ולכל כעס. הגמרא מחייה אותנו הגמרא מחזקת אותנו מעודדת אותנו... לא להישבר, אם אנחנו לומדים תורה אם אנחנו לומדים סברא אם אנחנו מעיינים בראשונים טוב לנו! שום כח בעולם לא יוציא אותנו מהשמחה שלנו מהחיות שלנו מהעונג שלנו בעמל התורה!

ובתו"ד בשיחה אמר: אדם שנמצא במצב שהוא מוקף בכל מיני צער ועגמת נפש, קורה כשהוא נמצא תחת כובד הקשיים, שקשה לו יותר להיות עמל בתורה וכל עבודת ד', והוא מתבטל – קשה לו, נתבונן, הרי אם הוא ישב וילמד הוא יברח מהצרות, עם כל הצרות מסביב הוא יתענג משמחה!! הרי אדם יכול בתוך כל המערבולת של הקשיים לחיות חיים מאושרים, להיות האדם המאושר ביותר – אם הוא ישב ליד הגמרא וילמד בהתמדה בבהירות, הוא יראה שעם כל הקשיים וכל העגמת נפש הוא יהיה בשמחה, שום דבר אחר בעולם אינו יכול לעשות כזה שמחה לאדם, כמו לשבת וללמוד סוגיה ולהבין אותה, אם יש גמרא וראשונים, אם יש קצות החושן ורעק"א אין מציאות של חיים קשיים, החיים מתוקים! ואם כן שיש לך קשיים ועגמת נפש – שב תלמד! ותרגיש איך שאתה מתרומם מהקשיים וכולך בשמחה!

לאחר פטירתה הטראגית בפתע פתאום של הרבנית ע"ה, השבר היה נוראי, ולאחר השבעה **רבינו ראש הישיבה** התיישב והתחיל לעמול בתורה ולהוציא מחדש את ספריו, והתבטא על התקופה ההיא, השקעת את עצמי בלימוד – בספרים, עד שלא הרגשתי את כל הקושי והצער, חייתי בעולם של תורה!

בהספד שנשא **חזב"נ הגאון רבי ברוך מרדכי אטינגר שליט"א**, על חותנו **רבינו ראש הישיבה** אמר בתוך דבריו: 'החיים הם לא סוכריה, אבל עם תורה הם נהיים מתוקים'... וכפי ששמענו **מרבינו זצוק"ל** פעמים רבות: 'האם יש דבר ששווה לדף גמרא? האם יש תענוג בעולם ששווה לעומק ברשב"א? האם יש דבר שנותן לאדם אושר ושמחה כמו עמל התורה?' והיה **רבינו רגיל תמיד** לומר: 'דער לעבן איז נישט קיין צוקער' - החיים זה לא סוכריה, 'אבער מיט תורה ווערט האט זיס' - עם תורה הם נהיים מתוקים... והיה ממשיך זאת לאדם שרוצה לשתות כוס תה, שמצד עצמו הוא מר, אבל כששמים כפית סוכר בכוס הוא נהיה מתוק. וכך הם החיים המאושרים של בן תורה, של מי שיושב ולומד.

הרי כשיוצאים לרחובה של עיר ופוגשים באנשים שאינם יושבים ולומדים רואים שהם מסכנים! והדברים פשוטים וידועים לכל, האם אי פעם ראינו את רבותינו ראשי הישיבות הגדולים שאינם שרויים בשמחה? ומאידך ראינו הרבה אנשים עשירים מופלגים שהם מלאים בעצב. ואין בכך חידוש, זה נורא ואיום איך שהיצה"ר מצליח לטשטש את האדם ולבלבל אותו.

זכורני **שאבינו מורינו זצוק"ל** לאחר פטירת הרבנית ע"ה אין לתאר כמה היה אז שבור, ובמו עיני הייתי רואה אותו נכנס לחדרו ויושב ובוכה, ולא היה שייך להרגיע אותו כי לא היה במה להרגיע. ופתאום לקח את הגמרא, אזר כוח, התיישב ליד השולחן והתחיל ללמוד. וללא גוזמא, תוך דקות ספורות לא היה שייך לשמוע קול בכי, **הקול היה מלא שמחה ואושר**, קולו השתנה לגמרי!

בדברים שנשא **רבינו ראש הישיבה** בפני ציבור שאינו שומר תורה ומצות, שלש וחצי שבועות לאחר פטירתה הטראגית של הרבנית ע"ה, עוררם ללימוד התורה, תוך שהוא אומר להם, אינני בא לומר פה דברי מוסר, אלא פשוט מאוד, בואו נתחיל להיות מאושרים! ובתוך דבריו אמר: אני חזרתי לביתי כשנגמרה השבעה, חזרתי לבית ריק, אחרי אסון שקרה בפתע פתאום... תוך דקות... וחשבתי ההרגשה – אתם יודעים, בשבעה הבית מלא עם אנשים, די, הכל נגמר... ואני צריך להיכנס הביתה ולבוא לבית ריק... וזה כאב נוראי, נוראי... ואני הרגשתי רבונו של עולם הרי אם לא היה לי כעת גמרא לשבת וללמוד לא הייתי מחזיק מעמד! אני מעיד לכם כך הרגשתי באותם רגעים... אני צריך להתיישב בבית הריק לבד בלי הרבנית, ואם לא היה לי גמרא... אם לא היה לי תהילים... אם לא היה לי סידור... הייתי מתמוטט!! לא הייתי מחזיק מעמד... ושאלתי את עצמי רבונו של עולם הרי אני לצערי לא היחיד בעולם שעבר כזה טרגדיה, איך אנשים אחרים עוברים כזה דבר בלי גמרא? איך אפשר בלי? בלי תפילה... בלי קצת תורה... איך אפשר לחיות? איך אפשר? עוברים כאלה תקופות קשות, ומה יתן לי סיפוק? אני אבוא הביתה ויכינו לי סעודה גדולה... איזה טעם יש לסעודה הגדולה? מי יכול לטעום אותה בכלל, יבוא אחד ויגיד לי קח מיליון שקל... כלום לא יתן לי... וסעודות גדולות כלום לא יתנו לי... אבל הגמרא החיתה אותי!! זה נותן לי חיות, אם אני יושב היום ומחזיק מעמד עם כאב של שלוש וחצי שבועות... אם יושב פה היום עם כאב חד, ואין רגע שאני שוכח... ואני סובל ומתייסר, אם ישנו מה שמחזיק אותי זה דבר אחד ויחיד, זה רק הגמרא והסידור והתפילה בישיבה... אין שום דבר אחר!

והעיד **רבינו ראש הישיבה** על עצמו, בזמן שהיה כולו מסובב בצער נורא ואיום, צער שמשבר את כל גופו של אדם, וייסורי הנפש נוראים: "כשאני יושב ולומד **הכל** נעלם, אני שוכח מכל הצרות מכל הצער הנוראי, וכשאני יוצא מהלימוד – כשאני רק לשנייה מוציא את הראש, הכל חוזר ובא..."

בזמן מערכה מסוימת, שההפרעות היו מכל צד... התבטא ואמר: "לוקחים ממני את ה'תורתך שעשועי'!"

עת צרה היא ליעקב וממנה נושעה

עם ישראל בארץ ישראל נמצא במצב סכנה נוראי, רוצחים שפלים ואכזרים עומדים עלינו עם כלי משחית נוראיים, כמעט על כל ארץ ישראל נזרקים בכל יום כלי משחית ממינים שונים על מנת להרוג חס ושלום עוד ועוד מאחינו בני ישראל, ומאימים לשלוח עוד ועוד כלי משחית המסוכנים ביותר. בבתי החולים שוכבים יהודים מתייסרים פצועים וחבולים. אלפים אבדו את בתיהם ואת רכושם.

ובעת צרה הקשה הזו אנחנו חייבים לשאול את עצמנו מאין תבוא הישועה, מה אנו, מה בכוחנו לעזור? ומה הוא תפקידנו בשעה קשה זו? מה אנו יכולים – וחייבים לעשות בשביל להציל את עצמנו, ואת משפחתנו, ואת כלל ישראל כולו.

ובפרט שאיננו יכולים לסמוך על אלו שכביכול מנהלים את המערכה שסומכים על כוחם וגבורתם... ובזמן שישראל סומכים על כוחם, הקב"ה אומר אתם כל כך סומכים על כוחכם, יכלה כחך! כמו שכתב הרמב"ן "ואם תשכח את השם, יכלה כחך ושארך ותאבד כאשר אבדו הם, כי כל עזבי ה' יכלו".

בהספד על הסטייפלר אמר **רבינו הגדול הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך**: בחובת הלבבות (הקדמה לשער הבטחון) נאמר שמי שאינו בוטח בהשם ובוטח בזולתו – השי"ת מסיר השגחתו מעליו, ומניחו ביד מי שבטח עליו. זה המצב שאנו נתונים בו, זהו האסון שלנו.

מעטים מעטים נותרנו בדור הזה, ורוב האנשים שמים מבטחם בזולת ה' ית'. בוטחים בכוחי ועוצם ידי, בוטחים בכח הזרוע, או בהתקרבות לאומות העולם, ולהשקפות אלו נגררים גם אנשים בתואר "רב" – האומרים דרשות, וגוררים אחריהם רבים, גם בני תורה. זו הסכנה של הבוטח בזולתו. הבה נתחזק ביהדות, בתורה וביראת שמים, לא להגרר אחר ההתפתחויות הנוכחיות של כחי ועוצם ידי, אשר הם בבחינת רדיפת כלל ישראל, הנגרמת דווקא על ידי ההתחברות לאומות העולם.

וכמו שאמר **רבינו הגדול הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך** בזמן אחת המלחמות בארץ ישראל: "והעצה השלישית של יעקב, למלחמה, הוא רק כשזה בגדר 'הבא להרגך השכם להרוג' – כמו שהיה אצל יעקב שעשו בא לקראתו, ולא לכולם ניתן להשתמש בעצה זו. כי החילונים והחופשים, אם על חייהם אינם חסים – על חיי אחרים בודאי לא, וכמו שמצינו בגמרא (פסחים מ"ט) "אמר רבי אלעזר עם הארץ אסור להתלוות עמו בדרך שנאמר 'כי הוא חייך ואורך ימך' (דברים ל, כ) על חיינו לא חס על חיי חברו לא כל שכן", כי השקפתם היא השקפת 'ככל הגויים בית ישראל', ובאמת לפי דרך החיים שלהם – אין דבר המבדיל בינם לבין שאר האומות, ואין לסמוך עליהם שינצלו את כל האפשרויות שישנם, ושלא יעשו שום דבר של התגרות באומות העולם".

לאחר שחילצו את השבויים מאנטבה, פעולה שכולם שבחו והללו... אמר **רבינו הגדול**: "עלינו להיזהר שלא להיות נטפלים לדעת ההמון. אנשי העולם מתפעלים מדעת הקהל, ודעת הקהל היא בלי מחשבה וחשבונות – רק מבט שטחי, אך התורה מלמדת אותנו לא להיות שטחי ולא להתלהב מכל מה שמתפעל הרחוב. לנו יש דרך משלנו והיא דרך התורה, ורק ההלכה מכריעה בלי התחשבות בדעת הקהל. ההלכה מכריעה ההתנהגות בשעת סכנה, ואם לפי הדין אין לעשות הדבר, אף אם לבסוף הצליח – אין הוא מצדיק את המעשה. וכמו שאסור לעבור תחת כותל רעוע, ואם אחד עבר והצליח – זה אינו חכמה, והצלחות זה לא חכמה, החכמה האמתית היא מה שההלכה קובעת..."

ובימי המלחמה בשנת תשל"ד לאחר שהבהיר שלא רק חילונים אלא כל מי שאינו מעוניין לדעת את השקפת התורה, סבורים שמלחמות בין עמים זה דבר טבעי... כאשר מתגלע ריב על גבולות, ויש סכסוך ולא מצליחים להגיע לעמק השווה, הרי השימוש בכח האלימות הוא הפתרון ופורצת מלחמה...

אמר רבינו הגדול הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך: "אמנם לא כן בעם ישראל, עיון קל בתנ"ך בסיפורי המלחמות, במיוחד בתקופת השופטים, ימחיש לנו כי למלחמות היו תמיד גורמים וסיבות, הן היו תמיד תוצאה של התנהגות העם. כאשר עם ישראל עשו את הרע בעיני ה', באו עליהם אויבים, וכאשר חזרו

בתשובה שקטו המלחמות – וחוזר חלילה. המאורעות שנתלו למלחמות היו אולי בכוח לסנוור את העינים, אבל האמת היא כדברי הנביא: "ויעשו הרע בעיני ה'... וימכרם ביד כושן רשעתיים".

וכן מצינו **ברמב"ם** (הל' תענית) "מצות עשה מן התורה לזעוק על כל צרה שתבוא על הצבור, שנאמר: על הצרור אתכם והרעותם בחצוצרות. זו מצות עשה, ודבר זה מדרכי התשובה, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להן – וזה הוא שיגרום להסיר הצרה מעליהם. אבל אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרית, הרי זה דרך אכזריות". האכזריות אינה דוקא **המעשים** הרעים, אלא **המחשבה הפסולה** שזהו ממנהגי של עולם. המחשבה הזאת היא מעשה אכזר, היא כאילו אתה נוטל בידך סכין וחותר בבשר החי, ואיך מי שאינו אכזר מסוגל לחשוב ככה, הלא במחשבה זו אתה גורר הצרה על כלל ישראל ויש לך דין רודף.

מה הם המעשים הרעים שלנו? בודאי אנו לא נקיים ממעשים רעים, **אך הגרוע שבכולם היא האמונה האלילית ב"כוחי ועוצם ידי"**. הרגילו את העם לבטוח בצה"ל, בעזרתה של ארצות הברית, ובכוחו של הנשק היעיל... עלינו לדעת כי רק התפילות עמדו לנו ורק הקב"ה הציל אותנו, אם היו לנו ניסים גלויים... הרי זה בזכות הבקשות והתפילות, כי לפי דרך הטבע לא היתה סיבה מדוע שהערבים ייכשלו כשלון כזה".

כשהיה מצב נוראי בארץ ישראל בשנת תשנ"ד שדם ישראל נשפך כמים, כתב **רבינו הגדול**: "ואיך טחו העינים מראות כי בעוונותינו הרבים מתקיים בנו כמו בתורה "ואם תלכו עמי בקרי אף אני אלך עמכם וגוי", ואיננו מבינים כי ריבוי חילולי שבת, ואכילת טריפות, ונטישת קדושת עם ישראל אשר הוא חוסן עם ישראל, וח"ו להיות כפרוצים שבהם, וצרו צעדינו מלכת ברחובותינו, ופשיטת הרגל של החינוך החילוני, ורדיפת הדת – זה הגורם העיקרי לכל המצב שאנו נמצאים בו!

והכוחי ועוצם ידי השתרש בקרבנו... ואינם יודעים את הדבר הפשוט שהוא הבסיס הקיומי של עם ישראל, כמו שאמר דוד המלך ע"ה (תהילים קכז א') "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר", וכל התוכניות הם שוא והבל. והאיך תבא הגאולה – הם מהסודות שלא נגלו לנו, בוודאי שלא על ידי כוחי ועוצם ידי...

כמה גדולה האחריות עלינו בכל עת, ובמיוחד בימים אלו, כאשר אנשי ה"כוחי ועוצם ידי" לא רק שאין באפשרותם לעזור, אלא הם פועלים במלוא כוחם להוציא בחורים מהיכלי הישיבות, ולגייסם לצבא הכפירה שלהם בפיתויים שונים ומשונים, או לכולאם בבית הסוהר בעוון לימוד התורה, ובכך לחבל במגן האמיתי של כלל ישראל, היו לא תהיה.

וכפי שכתב **רבינו הגדול הגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א** במכתבו השבוע: "ויש להתבונן כמה מצב מלחמה יצרה כאן עלינו מאז גזרו את גזירת השמד של הגיוס שרוצים לעקור ח"ו בתי המדרשות וליקח שומרי מצוות למקומותיהם לאבד דתם ודעתם ח"ו היל"ת".

התורה זהו הנשק שלנו – בידינו ניהול המערכה

לאחר שמבינים אנו שלא מהם תגיע הישועה... נתבונן ממה כן תגיע הישועה, ומהו תפקידינו בשעה זו. רבותינו זי"ע א' תמיד בזמני סכנה ומלחמה עוררו שהמערכה לא נקבעת בשדה הקרב אלא בבית מדרש! אם הבית מדרש יהיה "שדה קרב" - במלחמתה של תורה ננצל, ואם חס ושלום בבית מדרש יהיה רפיון הסכנה תגדל.

וכך אמר **רבינו הגדול הגאון רבי אלעזר מנחם מן שך** לאחר אחד המלחמות: אומרים אנו בכל יום בסיום התפלה: "תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנאמר הליכות עולם לו, אל תקרי הליכות אלא הלכות". והנה הפסוק הזה "הליכות עולם לו" הנדרש כאן, הוא סופו של המקרא בנביא חבקוק (ג' ו') "עמד וימודד ארץ ראה ויתר גויים ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם הליכות עולם לו"... אמנם, כפי דרשת חז"ל בברייתא, מבואר שישנו מובן נוסף ל"הליכות עולם", והוא דבר המסור לנו לקיימו ולעשותו – "אל תקרי הליכות אלא הלכות", **כי לימוד התורה שלנו, בכחו לחולל פלאות בהנהגת הקב"ה את עולמו**, וזהו מה שנאמר: "אם בחקתי תלכו וגוי ונתתי גשמיכם וגוי וחרב לא תעבור בארצכם", ודרשו בספרא: "אם בחקתי תלכו, שתהיו עמלים בתורה". ההליכות הללו – אם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה" – **הם הם הקובעים את סדרי ההנהגה בבריאה. וככל שתתרבה תורה בקרב ישראל, כך נזכה לשפע ברכה ולוב טובה מאת המקום ברוך הוא.**

ולכן, **העצה היעוצה לזמן שכזה** של "עמד וימודד ארץ", היא "הליכות עולם לו" – "אל תקרי הליכות אלא הלכות", להרבות תורה בישראל... **זהו הנשק שלנו וזהו הכח היחודי שלנו**, עם ישראל. שהרי כך הבטיחה התורה ואמרה ש"אם בחקתי תלכו" תזכו לכל הטוב, ואם ח"ו להיפך, אזי חלילה... ואנו

מאמינים בני מאמינים שאם כך נאמר בתורה, הרי שזוהי גם המציאות, ורק על פי דרך זו אנחנו מונהגים ע"י הקב"ה.

וז"ל במשאו בסיום הדף היומי תשמ"ג: "חז"ל מספרים לנו במסכת מגילה (ג' ע"א) ויהי בהיות יהושע ביריחו, בא אליו המלאך של שר צבא ד', ושאל אותו יהושע: "הלנו אתה אם לצרינו"? המלאך טען: אמש ביטלתם תמיד של בין הערביים ועכשיו ביטלתם תלמוד תורה. שאל אותו יהושע: על מה באת? והשיב לו: על של עתה באתי – על ביטול תורה בזמן מלחמה! מיד: "וילך יהושע בלילה ההוא בתוך העמק" (יהושע ח ג) – שלן בעומקה של הלכה.

מה היתה התביעה בזמן המלחמה? על ביטול תורה! ללמדנו, **שכלי הזין היחיד שלנו הוא התורה**, ורק התורה בלבד הוא קיומנו. דרכי המלחמה והטקטיקה של הגויים בנויות על עוד נשק ועוד נשק, עוד כל זיין ועוד כלי משחית. אבל לא כן הוא חלק יעקב, לא זוהי דרך מלחמתנו ולא זוהי דרך ניצחוננו. **לנו יש רק דרך אחת: לימוד התורה! זהו נשקנו, זה אושרנו, זו הצלחתנו, זו קיומנו, זו חיותנו...**

בשנת תשס"ט אשדוד הותקפה בטיילים מעזה, ונפל טיל לא רחוק מהישיבה, כבר באותו לילה הגיע **רבינו ראש הישיבה** לישיבה, ודיבר לבחורים, הוא חיזק באמונה ובטחון, והגדיר את התפקיד של הבחורים בשעה קשה זו, ובתו"ד אמר: "המצב שאנו שרויים בו זה יד ה', אנחנו צריכים ברגע זה לדעת **שהלימוד שלנו זה המקלט שלנו**. יש מכתב שכתב ה"חזון איש" בזמן שהיה פגזים בירושלים, וז"ל: "**ובימים האלו המתחזק בלימוד התורה הוא עושה חסד עם כל ישראל להוסיף זכות מגן ומחסה**". כל חיזוק בלימוד "עושה חסד עם כל ישראל", ובאופן מיוחד על הסביבה שלנו ובאופן מיוחד כל אדם לגבי עצמו. **כשקורה כזה דבר לא הולכים לראות מה היה, ודאי שאדם רוצה לדעת איך היה, אבל כל אחד צריך גם כן להגן על עצמו – להתחזק בלימוד...**

ולאחר שהורה שהלימוד יהיה במקלט של הישיבה, אמר: "וללמוד חזק בהתמדה עם כל הברען, לדעת שאנחנו צריכים להגן על עצמנו, ועל המשפחות שלנו ועל כל עם ישראל. כעת זה חובת השעה של כל אחד מאיתנו להתחזק בלימוד עם כל הכוחות, **איך אפשר כעת להתבטל?!!**

"אין בידינו שום השתדלות רק תפילה ותורה, תורה ולהתפלל בכונה, להתפלל הרבה, ולבקש עלינו ועל כל עם ישראל... בעז"ה זכות התורה תגן פה על כולם ולא יקרה שום דבר.

באותה תקופה לאחר שהיו בחורים שהתגרשו ברצינות בתפילה ובלימוד, נשא **רבינו ראש הישיבה** דברים, ואמר בתו"ד: "בנוהג שבעולם מלכים עושים מלחמות אחד עם השני וכל אחד יש לו צבא, אם באמצע המלחמה המלך יראה שחלק מהצבא שלו מתנהג בזלזול לכל התפקיד הקשה שמוטל עליהם, המלך ישבר, איך מתנהגים ככה, כל העולם מצפה למלאכה שלהם, לעבודת הצבא שלהם, לכוחות שיש להם, והנה פה אני רואה התנהגות כזאת, על מי סומכים? המלך יזכור את אלה שהתנהגו ככה בזמן המלחמה. תבינו, על מי מוטל פה כל האחריות, צריכים להבין **שכל האחריות של המלחמה מוטלת על אלו שיושבים ולומדים תורה**. למותר להאריך זה דברים פשוטים, **כל האחריות של המלחמה מוטלת על אלה שיושבים ולומדים, אם הם מתחזקים יהיה יותר סייעתא דשמיא, אם הם מתרשלים הם שוברים את כל הסייעתא דשמיא. כל בחור צריך לדעת - כל הכלל מוטל על הכתפיים הצנומות שלי והחלשות שלי, מי אני ומה אני, אבל כעת הכל מונח על הכתפיים שלי**".

באחת בזמני הסכנה שהיו בארץ ישראל אמר **רבינו ראש הישיבה** בתוך דבריו: אנחנו צריכים בימים האלה לזכור את המילים של ה"חזון איש" שכותב (קובץ אגרות ח"א אגרת סג') "**ובימים האלו**" זה היה גם כן ימים כאלה '**המתחזק בלימוד התורה הוא עושה חסד עם כל ישראל להוסיף זכות מגן ומחסה**', בואו נברר מה כתוב פה, ישנם אנשים שרוצים לעשות חסד, דברים נפלאים עושים אגודות חסד, עם כמה הם עושים? כמה? עם אלף או עם עשרת אלפים, עם חמישים אלף, עם מאה אלף זה כבר גיוואלדיג, **אני ואתה והוא וכל אחד מאיתנו מסוגלים לעשות חסד עם כל ישראל! לא עם אחד, עם כל ישראל כולם, שב ותלמד יותר!** תבוא ממחר בבוקר לסדר בזמן, אתה עושה חסד עם כל ישראל. וזה הוא כתב בימים של שמירה, בימים של סכנה. אנחנו לא צריכים לדוש בדברים ולדבר על הדברים אלא צריכים פשוט להתחזק בלימוד, '**המתחזק בלימוד עושה חסד עם כל ישראל**'.

היה זמן מלחמה ששאלו את **הסטייפלר** למה להקדיש יותר זמן, להוסיף יותר זמן בלימוד או לתפילה, אז נדפס בשמו שהוא אמר להוסיף בלימוד, ואחרי התפילה להוסיף כמה פרקי תהילים, **בשביל לצאת מהסכנות להוסיף בלימוד!**

כאשר סיפרו לרבינו ראש הישיבה שהערכים ירו בדרך המובילה לקריית ספר, הגיב ואמר: אנחנו מנהלים את העולם, הדבר תלוי בנו. אם נלמד יותר טוב - יהיה יותר טוב.

לא מספיק לימוד התורה, דרוש עמל התורה.

הגאון רבי אלחנן וסרמן לאחר שמתאר את המצב המסוכן של תקופתנו תקופת עיקבתא דמשיחא, כתב: ואין לנו שום עצה ותחבולה להינצל מהצרות כי אם להשיב אל לבנו ולקבוע בדעתנו כי יד ה' היתה בנו ולא מקרה הוא לנו. אמנם זה לבד לא יועיל רק שלא להוסיף לנו פורענות על פורענות, אבל להינצל לגמרי מהצרות אינו מספיק. אלא צריך לחפש ולבקש עוד עצה איך להינצל, ודבר זה שאלו תלמידיו את ר"ע מה יעשה אדם וינצל מחבלי משיח, ואמר להם יעסוק בתורה וגמילות חסדים (סנהדרין צ"ח), כי בימינו שהוא עידן ריתחא בעולם צריך לתורה וגמילות חסדים יחד כדי להנצל, כי אם יעסוק אדם בחסד יתנהגו עמו גם כן במדת החסד, דבמדה שאדם מודד בה מודדין לו (סוטה ח'), ואז תוכל התורה להגין עליו, אבל אילו יתנהגו עמו במדת הדין לא תגין התורה עליו.

ובמקום אחר הביא מה"חפץ חיים" שאמר: "יעסוק" נאמר, פירושו של דבר שיתמסר כדרך שהוא מתמסר לעסקיו בכל לבבו, בכל אונו, כך גם יעסוק בתורה ובחסד וינצל.

מבואר שהנהגה זו שצריך לעסוק בתורה וגמילות חסדים כדי להינצל אינו דווקא הנהגה לזמן של "חבלי משיח", אלא הוא הדרך היחידה להינצל בכל זמן "שהוא עידן ריתחא בעולם", זמן שאחד מעיר ושנים ממשפחה ניצולים...

הנצי"ב כותב (ויקרא פכ"ה פ"ח): "ופלפולה של תורה היא חרבם של ישראל, והיא המוספת שמירת המדינה. וכל מה שהמלחמה יותר מסוכנת יש לחדד יותר החרב".

במדרש איכה (בי' ה') מבואר הטעמים לחורבן הבית, ואחד מהדברים נאמר שם: מפני שלא היו נושאים ונותנים במלחמתה של תורה, דכתיב בה "על כן יאמר בספר מלחמות ה'".

לא כתוב במדרש שלא למדו תורה, יתכן שבאמת למדו, אבל לא היו נושאים ונותנים במלחמתה של תורה - לא היו יגעים בתורה, לא מספיק ללמוד, צריך ללמוד ביגיעה ובמלחמתה של תורה.

סיפר הגאון רבי שאול ברזם, כי שמע מה"חזון איש", שכל זמן שהגאון רבי שמעון שקאפ והגאון רבי ברוך בער לייבוביץ היו בחיים, לא היו הנאצים יכולים לכבוש את ליטא, כי עמלם בתורה עד נשימתם האחרונה הגנה על ליטא, רק לאחר שהם נפטרו נפלה ליטא בידי הארורים.

חיוב ההשתדלות

רבינו ראש הישיבה אמר בתו"ד בזמן המלחמה בשנת תשס"ט: יש בחורים שמפחדים. אבל האמת שלא צריכים לפחד, צריכים ללמוד טוב את יסודות הביטחון ולא צריכים לפחד, אבל לעשות מה שצריכים, לא לגרוע משהו בהשתדלות, ולעשות עבודה כי הכלל ודאי בצרה. אבל באופן פרטי על האדם לא צריך לפחד, לפחד לא צריכים, אבל לעבוד צריכים, מי שלא יעבוד ולא ישמור את עצמו הוא צריך באמת לפחד, אני אראה לכם מסילת ישרים, מי שלא שומר את עצמו צריך לפחד אבל מי ששומר את עצמו לא צריך לפחד, שמרתי את עצמי אין לי מה לפחד".

ינחני במעגלי צדק

מחנהגותיו ואמרותיו של

מו"ר מרן ראש הישיבה הגאון רבי דוב צבי קרלנשטיין זצוק"ל

אמר פעם בזמן מלחמה: לא ראוי לקרוא לחדר ממ"ד חדר בטחון, לקרוא לזה חדר השתדלות, בשעת האזעקה לחשוב את הסגולה של ר' חיים וולאזינר.

כשהיו איומים מצד איראן וכו' ואמרו שיכולים לזרוק אחד עשרה אלף טילים בדקה על אמריקה וכו', שאלו את מרן האם יש מה לפחד? וענה: אני לא יודע, אני יודע דבר אחד, מי שיעסוק בתורה וגמילות חסדים ינצל, והוסיף: גמילות חסדים, לנו אין כסף, אפשר לעשות גמילות חסדים, אפשר לעשות בבית, במילה טובה לבחור.